

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ НОВЧАНИХ РЕФОРМИ ДИОКЛЕЦИЈАНА, КОНСТАНТИНА И АНАСТАСИЈА

Увод

Новчани систем позног Римског царства и ране Византије био је заснован на систему ковања новца од три врсте метала (злато, сребро и бронза). Разне царске владе су током овог периода континуирано вршиле емисију новца у знатним количинама. Новац је углавном коришћен за исплату плата, нарочито војничких али исплате су вршене и великом чиновничком апарату. Са друге стране у државну благајну новац се враћао кроз порезе. Наплата пореза у природи постајала је све ређа. Пословним људима ширење циркулације новца отварало је нове могућности пословања.

Римски новац је током III века изгубио своју вредност. Последица инфлације је била не само огроман скок цена него и прелаз на натуралну размену добара. На западу се натурална привреда коначно учвршћује и постаје у наредним вековима у новим средњовековним државама доминантан облик привреде, мада се поједини елементи новчане привреде још одржавају. Источни део Царства као економски јачи део државе задржава новчану привреду, мада се и овде задржавају неки од елемената натуралне привреде. Јачање новчане привреде на византијском подручју нарочито јасно се види у томе што се анона и друге натуралне дажбине све чешће адерирају тј. претварају у новчана плаћања.¹ Пажња римске државе је током IV века била усмерена на развој економије. Управо сталним монетарним реформама централна власт је директно утицала на економију. Додуше ове реформе које су спровођене имале су више или мање успеха.

Диоклецијанова и Константинова реформа

Позно римски односно рано византијски монетарни систем био је базиран на солиду односно номизми како се солид назива на грчком језику.

¹ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969, 61-62.

Сл. 1 солид, Константин I. (ковница Рим)
Fig. 1 Solid, Constantine I (mint factory Rome)

Солид у својој пуној чистоћи износи 4,5 грама. (Сл. 1.). Солид оваквог квалитета почео је да се кује за време владавине цара Константина I 309. године. У наредних скоро шест векова није се мењала ни чистоћа ни тежина златног солида. Консолидација златног новца извршена је после велике инфлације која је задесила Царство крајем III века. Успостављање новог монетарног система обављено је за време владавине Диоклецијана (284-305) и његовог наследника Константина I Великог (306-337).

Диоклецијан је 294. године извршио корениту реформу новца. Поред тога што је стабилизовао издавање ауреуса на 1/60 део римске фунте, увео је ковања сребрног новца, која ми данас називамо аргентеус, кован као 1/96 део фунте. (Сл. 2.). Овај новац биће емитован до краја прве тетрархије (305. године). Сребро ће бити и касније емитовано (милиаренсе, сликва, полусиликва) али ређе и у мањим количинама. Битно обележије Диоклецијанове новчане реформе представља увођење нове врсте новца: фолиса бакарног комада са занемарљивим процентом сребра и slabим посребрењем које се брзо губило у општајају.

Табела број 1.

ЗЛАТО	СРЕБРО	БАКАР	
Ауреус	Аргентеус	Фолис	Денар
1	24	120	600
	1	5	25
		1	5

Извор: Милоје Васић, Инфлација у Римском царству, оп. 70 страна

Сл. 2 аргентус, Диоклецијан. (ковница Александрија)

Fig. 2 Argenteus, Diocletian (mint factory Alexandria)

Други битан сегмент Диоклецијанове новчане реформе био је доношење Едикта о ценама. Према Едикту о ценама једна фунта злата фиксирана је на 50 000 денара што би значило да је један ауреус вредео 833,33 денара. У периоду између 294. и 301. године долазило је до флукутације односа сребра према злату. Овај процес је изазвао инфлацију. Вероватно да су ови процеси који су претили да сруше нов монетарни систем натерали Диоклецијана да донесе поменути Едикт о ценама, како би њиме спречио могућу инфлацију. Међутим, показало се да су ове мере које су везане за максимирање и замрзавање цена одвеле у економски хаос, нестанак робе са тржишта и др. Неуспех Едикта довео је до инфлације. Као што смо напред истакли 1 ауреус је 301. године вредео 833 денара. На примеру Египта можемо да видимо раст инфлације. Током 307. године 1 ауреус је вредео 2000 денара, 316. године 1 ауреус је вредео 3500 денара. У 324. години вредност 1 ауреуса се попела на 4354 денара. За западни део Царства не постоје сачувани подаци изузев да је 1 солид испод курса вредео 5975 денара.²

После 324. године долази до пада инфлације. Овом процесу је доста допринело увођење нове златне монете солида. Солид је кован у уједначеном квалитету, тако да је посебно крајем IV и почетком V века ублажавао инфлациони карактер бакарног новца. Константин је 330. године четвороструко ревалвирао стари бронзани нумус, тако да је уместо 25 вредео 100 денара. Ова мера није много допринела смањењу инфлације. Тако на пример цене меса из 334. године удвостручене су у односу на 327. годину.³

² М. Васић, *Инфлација у Римском царству*, Флогистон број 10, Београд 2000, 70-71.

³ Б. Дрча, *Диоклецијанов и Константинов новчани систем или зашто је 50 000=1*, Народни музеј, Благо Сирмијума, Београд 2004, 82.

Сл. 3 фолис, Диоклецијан. (ковница Антиохија)

Fig. 3 Folis, Diocletian (mint factory Alexandria)

Фолис је првобитно износио 1/32 део римске фунте (11,23 грама) (Сл. 3). За кратко време доживео је више редукција у тежини и промеру. Од 307. године тежи 6,82 грама, од 313. године 4,54 грама, да би у задњим годинама владавине цара Константина I пао на 1/216 део фунте (око 1,5 грама). На овом примеру опадања вредности бакарног новца можемо да видимо сталну заступљеност инфлације на подручју Римског царства.

Од 318. године коване су различите фракције фолиса. Њихове тежине, промери и састав легуре коvine, са минималним присуством сребра прате опадајућу вредност фолиса. Бронзани новац овог времена мало је кован, био је лошег квалитета и без ознаке вредности. У време владавине Константина I један солид је вредео 7000 бронзаних нумија (новчића).

На крају владавине цара Константина долази до нових инфлаторних кретања. Курс једне либре сребра је од 327. до 335. године порастао пет пута. Током 327. године једна либра је вредела 207 996 денара да би 335. године скочила на 1 008 000 денара.

Анастасијева новчана реформа

Новчани систем, који је створен у време Константина Великог и његових наследника, Анастасије је усавршио стабилизацијом бронзаног новца и утврђивањем његове стварне вредности у односу на златни и сребрни новац. Цар је 498. године извео реформу монете тако што је утврдио вредност бронзаног новца (follis) чија је основа током турбулентног V века искварена. Ситни бронзани апоени строго утврђене вредности остали су у Византији у употреби све до краја VII века. У сваком случају, реформа нижих апоена показала је да се Царство опоравило у економском погледу и да се лагано враћало новчаној привреди. Овакав Анастасијев потез пропраћен је и реформом фискалног система. Овом реформом цар је желео да

Сл. 4 фолис, (мали модел) Анастасије I. (ковница Константинопољ)

Fig. 4 Folis, (small model), Anastasius I (mint factory Constantinopolis)

избегне економску кризу, да сузбије инфлацију и да спречи прекомерно кварење новца. Извршена је консолидација ситног бронзаног новца кога је било све мање у промету. Можда највећи успех Анастасијеве реформе огледа се у томе што је велики бронзани новац имао стабилну вредност, а садржавао је само основни метал односно бронзу, док је у ранијим новчаним реформама постојала пракса да се бронзи додаје сребро. Додавање сребра није могло да спречи инфлацију.⁴

Новчаном реформом коју је спровео цар Анастасије I 498. године уводе се нови апоени и њихове ознаке. Највећи апоен у злату остао је и даље солид, половина од њега је семисис а трећина од солида је тремисис. За сребрни новац задржани су апоени као што су миларенса и половина од миларенса - силиква. Мере новчане политике омогућиле су успостављање доброг система бронзаног новца. Долази до увођења ознака за апоене бронзаног новца који су били изражени у нумијима. Бронзани новац који је имао највећу номиналну вредност је фолис. Носио је ознаку "M" која је означавала вредност 40 нумија. Затим следе полу фолис који је имао ознаку "K" и вредност 20 нумија, деканумијум који је имао ознаку "I" и вредност 10 нумија и пентанумијум који је имао ознаку "E" и вредност 5 нумија.⁵ Друга фаза Анастасијеве реформе почиње 512. године. Главна карактеристика ове фазе је промене величине фолиса. До ове године ковао се фолис који је имао величину између 23 и 27 милиметара и тежио је око 9 грама. (Сл. 4)

Од 512. године долази до повећања величина фолиса за 10 мм и износи 30-39 милиметара се одражава и на тежину која сада износи око 22

⁴ M. F. Hendy, *Studies in the Byzantine monetary economy c.300 – 1450*, Cambridge university press, Cambridge 1985, 478.

⁵ F. Grierson, *Byzantine Coinage*, Dumbarton Oaks Library and Collection, Washington, D.C. 1999, 17-18.

Сл. 5 фолис, (велики модел) Анастасије (ковница Константинопољ)

Fig. 5 Folis, (large model), Anastasius (mint factory Constantinopolis)

Сл. 6 12 нумија, Јустинијан I. (ковница Александрија)

Fig. 6 12 nummia, Iustinianus I (mint factory Alexandria)

грама. Овај новоуведени номинал неубичајене тежине за ондашње бронзане примерке новца, великог пречника, био је радо прихваћен и цењен. (Сл. 5)

Отварањем ковнице у Александрији за време владавине Јустина I (518-527) почиње да се користи необична деноминација од 12 нумија, додеканумијум који је имао ознаку "IB". (Сл. 6.) Деноминација од 12 нумија се једино ковала у ковници Александрија. Ниједна ковница на територији Царства није ковала овакву деноминацију. За време владавине Јустинијана I ковница у Александрији наставља да кује апоене у необичним вредностима. То су апоени од 33 нумијума који је имао ознаку "ΛΓ", 6 нумија који је имао ознаку "C" и 3 нумија који је имао ознаку "Γ".

Друга ковница у Царству која је ковала такође необичне деноминације за време владавине цара Јустинијана I је ковница у Солуну. У Солуну

Сл. 7 16 нумија, Јустинијан I. (ковница Солун)

Fig. 7 16 numia, Iustinianus I (mint factory Thessaloniki)

су ковани поред стандардних апоена и апоени од 16 нумија који је имао ознаку "IS" (Сл. 7) и његове фракције од 8 нумија "H", 4 нумија са ознаком "Δ" и 2 нумија који је имао ознаку "B". Ковање ових необичних деноминације почиње у тридесет шестој години регална владавине цара Јустинијана I (562- 63). Ковница у Солуну је до тада уобичајнео ковала деноминацију од полуфолиса. Промена у изгледу и деноминацији се десила највероватније за време новог "луструма" 562/3 – 566/7. И ако је ковање ове деноминације кратко трајало (годину дана) оставило је видне трагове у финансијском животу Царства. Ковнице у Солуну брзо се вратила поновном ковању деноминација од пола фолиса. Деноминација од 16 нумија била је у оптицају и у првим годинама владавине цара Јустина II.⁶

Сребрни новац који је кован у Константинопољској ковници задржао је стандардни изглед. Новац који је почео да се кује у новоформираним ковницама у Италији добио је ознаке у нумијима. Силиква, пола силикве и четвртина силикве произвођени су у следећим варијантама 250 нумија је имало ознаку "CN", 125 нумија ознаку "PKE" и 120 нумија ознаку "PK".

Ознаке номиналне вредности златног новца за време владавине цара Јустинијана I па надаље су се разликовале зависно од ковнице где су коване. Разлог за овакву ситуацију је био постојање много ковница на територији Царства које су отворене током VI века. Имамо различите мере и вредности златног новца који се разликује од ковнице до ковнице. Стандардни солид вредео је 24 силикве. У овом периоду појављују се солиди слабије финоће ткз. "солиди лакше тежине". Њихова вредност у односу на сребрни новац је мања него нормалног солида. Односно била је 23, 22 или 20 силикви зависно од ковања златног новца.⁷

⁶ D. M. Metclaf, *The copper coinage of Thessalonica under Justinian I*, Veröffentlichungen der Kommission für Numismatik, Band V Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1976, 34.

⁷ З. Симоновић, *Новац и Новчани систем Византије (491-610)*, Економика, Ниш 2008, 20.

Сл. 8 30 нумија, Фока. (ковница Кизик)

Fig. 8 30 Numia, Foka (mint factory Kizik)

Крајем VI века појављује се још једна деноминација бронзаног новца. У питању су тричетвртине фолиса или 30 нумија. Овај апоен се уводи за време кратке владавине цара Тиберија II (578-582). Ову његову новину су прихватили каснији цареви Фока (602-610) (Сл. 8) и Ираклије (610-641). Ознака за овај апоен је била у римским бројевима “XXX”.⁸ Оба владара су задржали обележавање и за остале апоене у римским бројевима без обзира на ковницу где су ковани. Због инфлације, кварења новца и непрестаног ратовања вредност бронзаног новца је стално опадала. У употреби у једном периоду остаје само фолис остали мањи апоени су укинута,⁹ али то је друга прича.

Апоенска структура златног, сребрног и бронзаног новца као и његов развитак у раном периоду Византијског Царства дат је у табели број 2.

Табела број 2.

ЗЛАТО			СРЕБРО		БРОНЗА	
Солид	Семисис	Тремисис	Миларенс	Силиква	Фолис	Нумији
1	2	3	12	24	180	7.200
	1	1,5	6	12	90	3.600
		1	4	8	60	2.400
			1	2	15	600
				1	7,5	300
					1	40
						1

Извор: David R. Sear, *Byzantine coins and their values*, оп.цит. 25 страна

⁸ P. Grierson, *Нав. дело*, 19.

⁹ З. Симоновић, *Општи осврт на економску политику византијског царства*, Економика 3-4, 2003, 193.

*Друге деноминације:***ЗЛАТО:**

Солид лакше тежине вредности 23 силикве.

Солид лакше тежине вредности 22 силикве.

Солид лакше тежине вредности 20 силикве.

Пола тремисиса из времена Јустина II вредности 2 миларенсе.

СРЕБРО:

250 нумија.

Пола силикве вредности 150 нумија.

125 нумија.

120 нумија.

Четвртина силикве 75 нумија.

БРОНЗА:

33 нумија.

Тричетвртине фолиса вредности 30 нумија.

Пола фолиса вредности 20 нумија.

16 нумија.

Додеканумијум вредности 12 нумија.

Деканумијум вредности 10 нумија.

8 нумија.

6 нумија.

Пентанумијум вредности 5 нумија.

4 нумија.

3 нумија.

2 нумија.

Ово је био основни монетарни систем који је важио у раном периоду постојања Царства. Током времена овај монетарни систем претрпео је извесне модификације, али је остао на снази све до велике монетарне кризе из XI века после које је цар Алексије I извршио нову реформу новца.

Солид је представљао главни елеменат Византијске трговине. Одржавање његове пуне тежине и чистоће није био лак задатак за Византијске монетарне власти. Средином XI века вредност а самим тим и репутација Византијског златног новца опада, што утиче на његов углед у тадашњој међународној трговини. После овог периода Византијски златни новац заузима другоразредни значај. Квалитет и тежина златног новца као и његова вредност су у сталном опадању у вековима који следе. Последњи примерак златног новца искованог средином XIV века имао је квалитет од 12 карата.¹⁰

¹⁰ З. Симоновић, *Упоредни преглед византијског и српског новца XIII XIV века*, Економика 4-6, Ниш 2001, 72-73.

Табела број 3.

Метал	Деноминација	Тежина/Чистоћа	Вредност новца у размени
Злато	Солид номизма	4,55 г; 70% чистог злата	1
Сребро	Милиаренса	од 3,27 до 3 г	12
Бронза	Фолис	од 14 г, опада на свега 3 г	288

Извор: Philip Grierson *Byzantine Coinage* оп.цит. 44 страна.

Сребрни новац добија значајније место у византијској економији за време владавине цара Ираклија (610-641). За време његове владавине уводи се нови апоен за сребрни новац хексаграм. Хексаграм је први пут пуштен у оптицај 615. године. Њихова тежина износила је шест скрупула (*scrupula*) или око 6,72 грама. Овај апоен је био дупло већи у односу на миларенсу и уједно највећи сребрни апоен који је кован у VII веку (види табелу број 4.). Задњи владар који је ковао овај апоен био је Лав III (717-741). Он уводи уместо хексаграма нову реформисану миларенсу која је у употреби све до новчане реформе из 1092. године.

Табела број 4.

Злато			Сребро	Бронза		
солид	семис	тремисис	хексаграм	фолис	полу фолис	декануми
4,50 г 98% Au	2,25 98% Au	1,50 98% Au	6,72 96% Ag	од 14 г до 3 г		
1	2	3	12	288	576	1.152
			1	24	48	96
				1	2	4

Извор: *The Economic History of Bizantium*, Cécile Morrison, *Byzantine money: Its Production and Circulation*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington, D.C. 2002, оп. цит. 921 страна.

Инфлација је стално била присутна појава у економији Византије. Бронзани новац је био највише подложен инфлацији која ја погађала Царство.¹¹ На бази тежине фолиса можемо да утврдимо присуство инфлације. У периоду од 512. до 538. године фолис је тежио 18 грама, да би током владавине Маврикија фолис тежио око 11 грама. Опадање вредности односно тежине бронзаног новца у односу на златни изазвано је присилном несташицом златног новца коју је изазвала сама држава.¹²

¹¹ Један од примера сталног присуства инфлације представља Египат у време Јустинијанове владавине. Провинцију је потресала економске кризе. Најбољи докази за то су била археолошка ископавања која су показала да је ковање новца управо за време владавине Јустинијана било велико. Л. Бреје, *нав. дело*, 178-179.

¹² С. Morrison and J. P. Sodini, *The Economic History of Bizantium*, *The Sixth-Century Economy*, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington, D.C. 2002,

Повећано ковање бронзаног новца слабије тежине и квалитета изазивало је инфлацију. Инфлација је изазивала пораст цена производа и доводила је до пада вредности малих деноминација бронзаног новца. Курсне разлике између бронзаног и златног новца стално су варирале. Солид у овом периоду почиње нагло да расте у односу на бронзани нумиј. Сада један солид вреди 1.152 бронзаних нумија (види табелу број 5.).

Крајем VII века апоени који су још били у употреби били су: фолис, полуфолис и деканумијум. Величина и тежина овог новца су такође варирале. Тако да имамо ситуацију да је фолис из времена Констанса II био исте величине, и исте тежине као и деканумијум из времена Јустинијана I. Константин IV (668-685) враћа тежину и величину фолису и другим бронзаним апоенима према стандардима за бронзани новац који је важио за средину VI века, али његов покушај није заживео после његове смрти. Током VIII века пола фолиса и деканумијум са повлаче из употребе. Фолис остаје у употреби све до Алексијеве новчане реформе као једини бронзани апоен, ако се изузму мали бронзани новчићи који су ковани у ковници Херсон на полуострву Крим. Вредност фолиса у односу на златни и сребрни новац пада током IX века. Тако да сада један миларенса вреди 24 фолиса, а један солидијус 288 фолиса. У табелама број 3. и 4. можемо да видимо вредности византијског новца овог доба.

Закључак

Главна одлика новчаног система Царства посматрана у односу на друге средњовековне економије карактерише се флексибилношћу и способношћу прилагођавања захтевима плаћања у условима оскудице. Искуство државе стечено у римској традицији као и проицљиви рад у финансијској служби створили су услове за формирање јединствене монетарне политике.¹³

У Римском и Византијском царству стално је била заступљена инфлација новца и цена. Узроци за ову инфлацију исти су као и данас. Централна власт је била свесна зла коју доноси инфлација и покушавала је да је обузда. У неким периодима је долазило до потпуног обуздавања инфлације, а некад чак и до дефлације. За обуздавање инфлације кориштени су слични инструменти као и у савременим државама данас.

На крају истичемо да је Анастасијева реформа бакарног новца и промене које је увео Јустинијан I, у начину обликовања које је постало грубље (представе цара скоро су шематизоване), у другачијим реверсним садржајима, на којима доминирају хришћански симболи, у потпуности су довели до прекида веза са римском традицијом обликовања и ковања новца.

212-217.

¹³ C. Morrison, *The Economic History of Byzantium*, Byzantine money: Its Production and Circulation, Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, Washington, D.C. 2002, 910.

Zoran Simonović

APPENDIX TO MONETARY REFORMS OF DIOCLETIAN, CONSTANTINE AND ANASTASIA.

Monetary system of the late Roman Empire and early Byzantium was based on a system of gold, silver and bronze coinages. Various imperial governments during this period continuously issued considerable amounts of money. Money was mainly used for payment of salaries, especially the military ones but the payments were also made to the officials. Furthermore, the money returned to the imperial treasury through tax payments as tax payment in foodstuffs was becoming quite rare. This circulation of money opened up new business possibilities for business people.

In the empire, there also existed money and price inflation. Reasons for the inflation are still unknown. The central government was aware of ill effects of inflation and consequently tried to bring it under control. In some periods, there was a complete control of inflation, at times even deflation. In order to bring inflation under control the government used the same means as modern countries use nowadays.

Key words: money, inflation, monetary system, money circulation.